तैत्तिरीयब्राह्मणम्

प्रथमाष्टके 6, 7, 8 प्रश्नाः

तैत्तिरीयब्राह्मणम्

प्रथमाष्टके 6, 7, 8 प्रश्नाः

षष्ठः प्रश्नः	1-17	76
सप्तमः प्रश्नः	18-32	64
अष्टमः प्रश्नः	33-38	37

Date

Page No.

श्रीः

Date

तैत्तिरीयब्राह्मणे प्रथमाष्टके षष्ठः प्रश्नः

ओम्। अनुमत्यै पुरोडाशमष्टाकपालं निर्वपति। ये प्रत्यञ्चः शम्याया अव
शीयन्ते। तन्नैर्ऋतमेककपालम्। इयं वा अनुमतिः। इयं निर्ऋतिः। नैर्
ऋतेन पूर्वेण प्रचरति। पाप्मानमेव निर्ऋतिं पूर्वां निरवदयते। एककपालो
भवति। एकधैव निर्ऋतिं निरवदयते। यदहुत्वा गार्हपत्य ईयुः। (1)
रुद्रो भूत्वाग्निरनूत्थाय। अध्वर्युंच यजमानंच हन्यात्। वीहि स्वाहाहु
तिं जुषाण इत्याह। आहुत्यैवैनꣳ शमयति। नार्तिमार्च्छत्यध्वर्युर्न यज
मानः। एकोल्मुकेन यन्ति। तद्धि निर्ऋत्यै भागधेयम्। इमां दिशं यन्ति।
एषा वै निर्ऋत्यै दिक्। स्वायामेव दिशि निर्ऋतिं निरवदयते। (2) स्व
कृत इरिणे जुहोति प्रदरे वा। एतद्वै निर्ऋत्या आयतनम्। स्व एवायतने निर्
ऋतिं निरवदयते। एष ते निर्ऋते भाग इत्याह। निर्दिश्यैवैनाम्। भूते ह
विष्मत्यसीत्याह। भूतिमेवोपावर्तते। मुञ्चेममꣳहस इत्याह। अꣳहस
एवैनं मुञ्चति। अङ्गुष्ठाभ्यां जुहोति। (3) अन्तत एव निर्ऋतिं निर
वदयते। कृष्णं वासः कृष्णतूषं दक्षिणा। एतद्वै निर्ऋत्यै रूपम्। रूपेणैव
निर्ऋतिं निरवदयते। अप्रतीक्षमायन्ति। निर्ऋत्या अन्तर्हित्यै। स्वाहा
नमो य इदं चकारेति पुनरेत्य गार्हपत्ये जुहोति। आहुत्यैव नमस्यन्तो गार्ह
पत्यमुपावर्तन्ते। आनुमतेन प्रचरति। इयं वा अनुमतिः। (4) इयमेवा
स्मै राज्यमनुमन्यते। धेनुर्दक्षिणा। इमामेव धेनुं कुरुते। आदित्यंचरुं
निर्वपति। उभयीष्वेव प्रजास्वभिषिच्यते। दैवीषुच मानुषीषुच।

Date

Page No.

वरो दक्षिणा। वरो हि राज्यꣳ समृद्ध्यै। आग्नावैष्णव मेकादशकपालं निर्व
पति। अग्निस्सर्वा देवताः। (5) विष्णुर्यज्ञः। देवताश्चैव यज्ञंचावरुन्धे।
वामनो वही दक्षिणा। यद्वही। तेनाग्नेयः। यद्वामनः। तेन वैष्णवस्समृद्ध्यै।
अग्नीषोमीय मेकादशकपालं निर्वपति। अग्नीषोमाभ्यां वा इन्द्रो वृत्रमह
न्निति। यदग्नीषोमीय मेकादशकपालं निर्वपति। (6) वार्त्रघ्न मेव विजित्यै।
हिरण्यं दक्षिणा समृद्ध्यै। इन्द्रो वृत्रꣳ हत्वा। देवताभिश्चेन्द्रियेण च व्यार्ध्यत।
स एतमैन्द्राग्न मेकादशकपालमपश्यत्। तं निरवपत्। तेन वै स देवता
श्चेन्द्रियंचावारुन्ध। यदैन्द्राग्न मेकादशकपालंनिर्वपति। देवताश्चैव ते
नेन्द्रियंच यजमानोवरुन्धे। ऋषभो वही दक्षिणा। (7) यद्वही। तेनाग्नेयः।
यदृषभः। तेनैन्द्रस्समृद्ध्यै। आग्नेय मष्टाकपालं निर्वपति। ऐन्द्रं दधि।
यदाग्नेयो भवति। अग्निर्वै यज्ञमुखम्। यज्ञमुख मेवर्द्धिं पुरस्ताद्धत्ते।
मैन्द्रं दधि। (8) इन्द्रियमेवावरुन्धे। ऋषभो वही दक्षिणा। यद्वही।
तेनाग्नेयः। यदृषभः। तेनैन्द्रस्समृद्ध्यै। यावतीर्वै प्रजा ओषधीनामहुता
नामाश्नन्। ताः पराभवन्। आग्रयणं भवति हुताद्याय यजमानस्याप
राभावाय। (9) देवा वा ओषधीष्वाजिमयुः। ता इन्द्राग्नी उदजयताम्।
तावेतमैन्द्राग्नं द्वादशकपालं निरवृणाताम्। यदैन्द्राग्नो भवत्युज्जित्यै।
द्वादशकपालो भवति। द्वादश मासास्संवत्सरः। संवत्सरेणैवास्मा अन्नमव
रुन्धे। वैश्वदेवश्चरुर्भवति। वैश्वदेवं वा अन्नम्। अन्नमेवास्मै स्वदयति। (10)

Date

Page No.

प्रथमजो वत्सो दक्षिणा समृद्ध्यै । सौम्यꣳ श्यामाकं चरुं निर्वपति । सोमो
वा अकृष्टपच्यस्य राजा । अकृष्टपच्यमेवास्मै स्वदयति । वासो दक्षिणा ।
सौम्यꣳ हि देवतया वासस्समृद्ध्यै । सरस्वत्यै चरुं निर्वपति । सरस्वते चरुम् ।
मिथुनमेवावरुन्धे । मिथुनौ गावौ दक्षिणा समृद्ध्यै । एते वा एव यज्ञमुखा
ऋद्ध्याः । योऽग्ने देवताया एति । अष्टावेतानि हवीꣳषि भवन्ति । अष्टाक्षरा
गायत्री । गायत्रोऽग्निः । तेनैव यज्ञमुखा ऋद्ध्या अग्ने देवतायै नैति । (11)

वैश्वदेवेन वै प्रजापतिः प्रजा असृजत । तास्सृष्टा न प्राजायन्त । सोऽग्निरका
मयत । अहमिमाः प्रजनयेयमिति । स प्रजापतये शुचमदधात् । सोऽशोच
त्प्रजामिच्छमानः । तस्माद्यं च प्रजा भुनक्ति यं च न । तावुभौ शोचतः
प्रजामिच्छमानौ । तास्वग्निमप्यसृजत् । ता अग्निरध्यैत् । (12) सोमो
रेतोऽदधात् । सविता प्राजनयत् । सरस्वती वाचमदधात् । पूषापोष
यत् । ते वा एते त्रिस्संवत्सरस्य प्रयुज्यन्ते । ये देवाः पुष्टिपतयः । संव
त्सरो वै प्रजापतिः । संवत्सरेणैवास्मै प्रजाः प्राजनयत् । ताः प्रजा जाता
मरुतोऽघ्नन् । अस्मानपि न प्रायुक्षतेति । (13) स एतं प्रजापतिर्मारुतꣳ
सप्तकपालमपश्यत् । तं निरवपत् । ततो वै प्रजाभ्योऽकल्पत । यन्मारुतो
निरुप्यते । यज्ञस्य क्लृप्त्यै । प्रजानामघाताय । सप्तकपालो भवति ।
सप्तगणा वै मरुतः । गणश एवास्मै विशं कल्पयति । स प्रजापतिरशो

Date

Page No.

चत्।(14) याः पूर्वाः प्रजा असृक्षि। मृत्युस्ता अवधिषुः। कथमपरा
स्सृजेयेति। तस्य शुष्म आण्डं भूतं निरवर्तत। तद्व्युदहरत्। तदपोष
यत्। तत्प्राजायत। आण्डस्य वा एतद्रूपम्। यदामिक्षा। यद्व्युद्ध
रति। (15) प्रजा एव तद्यजमानः पोषयति। वैश्वदेव्यामिक्षा भवति।
वैश्वदेव्यो वै प्रजाः। प्रजा एवास्मै प्रजनयति। वाजिनमानयति। प्रजा
स्वेव प्रजातासु रेतो दधाति। द्यावापृथिव्य एककपालो भवति। प्रजा एव
प्रजाता द्यावापृथिवीभ्यामुभयतः परिगृह्णाति। देवासुरास्संयत्ता आ
सन्। सोऽग्निरब्रवीत्। (16) मामग्रे यजत। मया मुखेनासुराञ्जेष्यथेति।
मां द्वितीयमिति सोमोऽब्रवीत्। मया राज्ञा जेष्यथेति। मां तृतीयमिति
सविता। मया प्रसूता जेष्यथेति। मां चतुर्थीमिति सरस्वती। इन्द्रियं
वोऽहं धास्यामीति। मां पञ्चममिति पूषा। मया प्रतिष्ठया जेष्यथेति। (17)
तेऽग्निना मुखेनासुरानजयन्। सोमेन राज्ञा। सवित्रा प्रसूताः। सरस्वती
न्द्रियमदधात्। पूषा प्रतिष्ठासीत्। ततो वै देवा व्यजयन्त। यदेतानि
हवींषि निरुप्यन्ते विजित्यै। नोत्तरवेदिमुपवपति। पशवो वा उत्तर
वेदिः। अजाता इव ह्येतर्हि पशवः। (18) 2

त्रिवृद्बर्हिर्भवति। माता पिता पुत्रः। तदेव तन्मिथुनम्। उल्बं गर्भो जरा
यु। तदेव तन्मिथुनम्। त्रेधा बर्हिस्सन्नद्धं भवति। त्रय इमे लोकाः।

Date

Page No.

एष्वेव लोकेषु प्रतितिष्ठति । एकधा पुनस्सन्नद्धं भवति । एक इव ह्ययं
लोकः । (19) अस्मिन्नेव तेन लोके प्रतितिष्ठति । प्रसुवो भवन्ति । प्रथमजामेव
पुष्टिमवरुन्धे । प्रथमजो वत्सो दक्षिणा समृद्ध्यै । पृषदाज्यं गृह्णाति ।
पशवो वै पृषदाज्यम् । पशूनेवावरुन्धे । पंचगृहीतं भवति । पांक्ता हि
पशवः । बहुरूपं भवति । (20) बहुरूपा हि पशवस्समृद्ध्यै । अग्निं म
न्थन्ति । अग्निमुखा वै प्रजापतिः प्रजा असृजत । यदग्निं मन्थन्ति ।
अग्निमुखा एव तत्प्रजा यजमानस्सृजते । नव प्रयाजा इज्यन्ते । नवा
नूयाजाः । अष्टौ हवींषि । द्वावाघारौ । द्वावाज्यभागौ । (21) त्रिंश
त्संपद्यन्ते । त्रिंशदक्षरा विराट् । अन्नं विराट् । विराजैवान्नाद्यमवरुन्धे ।
यजमानो वा एककपालः । तेज आज्यम् । यदेककपालमाज्यमानय
ति । यजमानमेव तेजसा समर्धयति । यजमानो वा एककपालः । पशव
आज्यम् । (22) यदेककपालमाज्यमानयति । यजमानमेव पशुभि
स्समर्धयति । यदल्पमानयेत् । अल्पा एनं पशवो भुञ्जन्त उपति
ष्ठेरन् । यद्बह्वानयेत् । बहव एनं पशवो भुञ्जन्त उपतिष्ठेरन् । बह्वानी
याविः पृष्ठं कुर्यात् । बहव एवैनं पशवो भुञ्जन्त उपतिष्ठन्ते । यज
मानो वा एककपालः । यदेककपालस्यावद्येत् (23) यजमानस्याव
द्येत् । उद्वा माद्येद्यजमानः प्र वा मीयेत । सकृदेव होतव्यः । सकृदिव हि
सुवर्गो लोकः । हुत्वाभिजुहोति । यजमानमेव सुवर्गं लोकं गमयित्वा ।

Date

१ अथो खल्वाहुः। छन्दाꣳसि वै वाजिन इति। तान्येव तद्यजति।

तेजसा समर्धयति। यजमानो वा एककपालः। सुवर्गो लोक आहवनीयः।
(24) यदेककपालमाहवनीये जुहोति। यजमानमेव सुवर्गं लोकं गम
यति। यद्धस्तेन जुहुयात्। सुवर्गाल्लोकाद्यजमानमव विध्येत्। स्रुचा
जुहोति। सुवर्गस्य लोकस्य समष्ट्यै। यत्प्राङ् पद्येत। देवलोकमभिज
येत्। यद्दक्षिणा। पितृलोकम्। यत्प्रत्यक्। (25) रक्षांसि यज्ञं हन्युः।
यदुदङ्। मनुष्यलोकमभिजयेत्। प्रतिष्ठितो होतव्यः। एककपालं
वै प्रतितिष्ठन्तं द्यावापृथिवी अनु प्रतितिष्ठतः। द्यावापृथिवी ऋतवः।
ऋतून् यज्ञः। यज्ञं यजमानः। यजमानं प्रजाः। तस्मात्प्रतिष्ठितो होत
व्यः। (26) वाजिनो यजति। अग्निर्वायुस्सूर्यः। ते वै वाजिनः। तानेव तद्यजति।
ऋक्सामे वा इन्द्रस्य हरी सोमपानौ। तयोः परिधय आधानम्। वाजिनं
भागधेयम्। (27) यदप्रहृत्य परिधीञ्जुहुयात्। अन्तराधानाभ्यां घासं
प्रयच्छेत्। प्रहृत्य परिधीञ्जुहोति। निराधानाभ्यामेव घासं प्रयच्छति।
बर्हिषि विषिञ्चन्वाजिनमानयति। प्रजा वै बर्हिः। रेतो वाजिनम्।
प्रजास्वेव रेतो दधाति। समुपहूय भक्षयन्ति। एतत्सोमपीथा ह्येते।
अथो आत्मन्नेव रेतो दधते। यजमान उत्तमो भक्षयति। पशवो वै
वाजिनम्। यजमान एव पशून्प्रतिष्ठापयन्ति। (28) 3

Date

Page No.

प्रजापतिस्सविता भूत्वा प्रजा असृजत। ता एनमत्यमन्यन्त। ता
अस्मादपाक्रामन्। ता वरुणो भूत्वा प्रजा वरुणेनाग्राहयत्। ताः प्रजा
वरुणगृहीताः प्रजापतिं पुनरुपाधावन्नाथमिच्छमानाः। स एतान्प्र
जापतिर्वरुणप्रघासानपश्यत्। तान्निरवपत्। तैर्वै स प्रजा वरुणपाशा
दमुञ्चत्। यद्वरुणप्रघासा निरुप्यन्ते। (29) प्रजानामवरुणग्राहा
य। तासां दक्षिणो बाहुर्न्यक्न आसीत्। सव्यः प्रसृतः। स एतां द्वितीयां
दक्षिणतो वेदिमुदहन्। ततो वै स प्रजानां दक्षिणं बाहुं प्रासारयत्। य
द्वितीयां दक्षिणतो वेदिमुद्धन्ति। प्रजानामेव तद्यजमानो दक्षिणं बाहुं प्र
सारयति। तस्माच्चातुर्मास्ययाज्यमुष्मिँल्लोक उभयाबाहुः। यज्ञाभि
जितँ ह्यस्य। पृथमात्रा द्वेदी असंभिन्ने भवतः। (30) तस्मात्पृथ
मात्रं व्यंसौ। उत्तरस्यां वेद्यामुत्तरवेदिमुपवपति। पशवो वा उत्तर
वेदिः। पशूनेवावरुन्धे। अथो यज्ञपरुषोऽनन्तरित्यै। एतद्ब्राह्मणा
न्येव पञ्च हवीँषि। अथैष ऐन्द्राग्नो भवति। प्राणापानौ वा एतौ देवा
नाम्। यदिन्द्राग्नी। यदैन्द्राग्नो भवति। (31) प्राणापानावेवावरु
न्धे। ओजो बलं वा एतौ देवानाम्। यदिन्द्राग्नी। यदैन्द्राग्नो भवति।
ओजो बलमेवावरुन्धे। मारुत्यामिक्षा भवति। वारुण्यामिक्षा।
मेषी च मेषश्च भवतः। मिथुनादेव प्रजा वरुणपाशान्मुञ्चति।
लोमशौ भवतो मेध्यत्वाय। (32) शमीपर्णान्युपवपति। घासमेवाभ्या

Date

Page No.

मपि यच्छति। प्रजापतिमन्नाद्यं नोपानमत्। स एतेन शतेध्मेन हविषा न्नाद्यमवारुन्ध। यत्परःशतानि शमीपर्णानि भवन्ति। अन्नाद्यस्याव रुद्ध्यै। सौम्यानि वै करीराणि। सौम्या खलु वा आहुतिर्दिवो वृष्टिं च्याव यति। यत्करीराणि भवन्ति। सौम्ययैवाहुत्या दिवो वृष्टिमवरुन्धे। काय एककपालो भवति। प्रजानां कृत्वाय। प्रतिपूरुषं करम्भपात्राणि भवन्ति। जाता एव प्रजा वरुणपाशान्मुञ्चति। एकमतिरिक्तम्। जनिष्यमाणा एव प्रजा वरुणपाशान्मुञ्चति। (33) 4

उत्तरस्यां वेद्यामन्यानि हवीꣳषि सादयति। दक्षिणायां मारुतीम्। अप धुरमेवैना युनक्ति। अथो ओज एवासामवहरति। तस्माद्ब्रह्मणश्च क्षत्राच्च विशोऽन्यतोपक्रमिणीः। मारुत्या पूर्वया प्रचरति। अनृतमेवा वयजते। वारुण्योत्तरया। अन्तत एव वरुणमवयजते। यद्वा अध्वर्युः करोति (34) तत्प्रतिप्रस्थाता करोति। तस्माद्यच्छ्रेयान्करोति। तत्पापी यान्करोति। पत्नीं वाचयति। मेध्यामेवैनां करोति। अथो तप एवैनामुप नयति। यज्जारꣳ सन्तं न प्रब्रूयात्। प्रियं ज्ञातिꣳ रुन्ध्यात्। असौ मे जार इति निर्दिशेत्। निर्दिश्यैवैनं वरुणपाशेन ग्राहयति। (35) प्रघास्यान् हवामह इति पत्नीमुदानयति। अहुतेवैनाम्। यत्पत्नी पुरोनुवाक्यामनु ब्रूयात्। निर्वीर्यो यजमानः स्यात्। यजमानोऽन्वाह। आत्मन्नेव वीर्यं धत्ते।

Date

Page No.

उभौ याज्याग्ं सवीर्यत्वाय। यद्ग्रामे यदरण्य इत्याह। यथोदितमेव
वरुणमवयजते। यजमानदेवत्यो वा आहवनीयः। (36) भ्रातृव्यदेव
त्यो दक्षिणः। यदाहवनीये जुहुयात्। यजमानं वरुणपाशेन ग्राहयेत्।
दक्षिणेऽग्नौ जुहोति। भ्रातृव्यमेव वरुणपाशेन ग्राहयति। शूर्पेण जुहोति।
अन्नयमेव वरुणमवयजते। शीर्षन्नधि निधाय जुहोति। शीर्षत एव
वरुणमवयजते। प्रत्यङ् तिष्ठञ्जुहोति। (37) प्रत्यङ्ङेव वरुणपाशा
न्निर्मुच्यते। अक्रन्कर्म कर्मकृत इत्याह। देवानृणं निरवदाय। अनृणा
गृहानुप प्रेतेति वावैतदाह। वरुणगृहीतं वा एतद्यज्ञस्य। यद्यजुषा गृहीत
स्यातिरिच्यते। तुषाश्च निष्कासश्च। तुषैश्च निष्कासेन चावभृथमवैति।
वरुणगृहीतेनैव वरुणमवयजते। अपोऽवभृथमवैति। (38) अप्सु वै वरुणः।
साक्षादेव वरुणमवयजते। प्रतियुतो वरुणस्य पाश इत्याह। वरुणपाशा
देव निर्मुच्यते। अप्रतीक्षमायन्ति। वरुणस्यान्तर्हित्यै। एधोऽस्येधिषी
महीत्याह। समिधैवाग्निं नमस्यन्त उपायन्ति। तेजोऽसि तेजो मयि
धेहीत्याह। तेज एवात्मन्धत्ते। (39) 5

देवासुराः संयत्ता आसन्। सोऽग्निरब्रवीत्। ममेयमनीकवती तनूः। तां प्रीणीत।
अथासुरानभि भविष्यथेति। ते देवा अग्नयेऽनीकवते पुरोडाशमष्टाकपालं निर
वपन्। सोऽग्निरनीकवान्त्स्वेन भागधेयेन प्रीतः। चतुर्धाऽनीकान्यजनयत।

Date

Page No.

ततो देवा अभवन् । परासुराः । (40) यदग्नयेऽनीकवते पुरोडाशमष्टाकपालं
निर्वपति । अग्निमेवानीकवन्तगं स्वेन भागधेयेन प्रीणाति । सोऽग्निरनी
कवान्त्स्वेन भागधेयेन प्रीतः । चतुर्धाऽनीकानि जनयते । असौ वा आदि
त्योऽग्निरनीकवान् । तस्य रश्मयोऽनीकानि । साकगं सूर्येणोद्यता निर्वपति ।
साक्षादेवास्मा अनीकानि जनयति । तेऽसुराः पराजिता यन्तः । द्यावापृथिवी
उपाश्रयन् । (41) ते देवा मरुद्भ्यस्सान्तपनेभ्यश्चरुं निरवपन् । तान्द्यावा
पृथिवीभ्यामेवोभयतस्समतपन् । यन्मरुद्भ्यस्सान्तपनेभ्यश्चरुं निर्वपति ।
द्यावापृथिवीभ्यामेवतदुभयतो यजमानो भ्रातृव्यान्त्संतपति । मध्यन्दिने
निर्वपति । तर्हि हि तीक्ष्णिष्ठं तपति । चरुर्भवति । सर्वत एवैनान्त्संतपति । ते देवा
श्वो विजयिनस्सन्तः । सर्वासां दुग्धे गृहमेधीयं चरुं निरवपन् । (42) आशि
ता एवाद्योपवसाम । कस्य वाहेदम् । कस्य वा श्वो भवितेति । स शृतोऽभवत् ।
तस्याहुतस्य नाश्नन् । न हि देवा अहुतस्याश्नन्ति । तेऽब्रुवन् । कस्मा इमगं
होष्याम इति । मरुद्भ्यो गृहमेधिभ्य इत्यब्रुवन् । तं मरुद्भ्यो गृहमेधि
भ्योऽजुहवुः । (43) ततो देवा अभवन् । परासुराः । यस्यैवं विदुषो मरु
द्भ्यो गृहमेधिभ्यो गृहे जुह्वति । भवत्यात्मना । परास्य भ्रातृव्यो भवति ।
यद्वै यज्ञस्य पाकत्रा क्रियते । पशव्यं तत् । पाकत्रा वा एतत्क्रियते । यन्नेध्मा
बर्हिर्भवति । न सामिधेनीरन्वाह । (44) न प्रयाजा इज्यन्ते । नानूयाजाः ।
य एवं वेद । पशुमान्भवति । आज्यभागौ यजति । यज्ञस्यैव चक्षुषी नान्त

Date Page No.

रैति। मरुतो गृहमेधिनो यजति। भागधेयेनैवैनान्त्समर्धयति।
अग्निग्ं स्विष्टकृतं यजति प्रतिष्ठित्यै। इडान्तो भवति। पशवो वा
इडा। पशुष्वेवोपरिष्टात्प्रतितिष्ठति। (45) 5

यत्पत्नी गृहमेधीयस्याश्नीयात्। गृहमेध्येव स्यात्। विल्वस्य यज्ञ ऋ
ध्येत। यन्नाश्नीयात्। अगृहमेधी स्यात्। नास्य यज्ञो व्यृध्येत। प्रातिवेशं
पचेयुः। तस्याश्नीयात्। गृहमेध्येव भवति। नास्य यज्ञो व्यृध्यते।
(46) ते देवा गृहमेधीयेनेष्ट्वा। आशिता अभवन्। आञ्जताभ्यञ्जत। अनु
वत्सानवासयन्। तेभ्योऽसुराः क्षुधं प्राहिण्वन्। सा देवेषु लोकमवि
त्वा। असुरान्पुनरगच्छत्। गृहमेधीयेनेष्ट्वा। आशिता भवन्ति। आञ्ज
तेऽभ्यञ्जते। (47) अनु वत्सान्वासयन्ति। भ्रातृव्यायैव तद्यजमानः
क्षुधं प्रहिणोति। ते देवा गृहमेधीयेनेष्ट्वा। इन्द्राय निष्कासं न्यदधुः।
अस्मानेव इव इन्द्रो निहितभाग उपावर्तितेति। तानिन्द्रो निहितभाग उपावर्त
त। गृहमेधीयेनेष्ट्वा। इन्द्राय निष्कासं निदध्यात्। इन्द्रमेवैनं निहित
भाग उपावर्तते। गार्हपत्ये जुहोति। (48) भागधेयेनैवैनग्ं समर्धयति।
ऋषभमाह्वयति। वषट्कार एवास्य सः। अथो इन्द्रियमेव तद्वीर्यं यजमानो
भ्रातृव्यस्य वृङ्क्ते। इन्द्रो वृत्रग्ं हत्वा। परां परावतमगच्छत्। अपाराध
मिति मन्यमानः। सोऽब्रवीत्। क इदं वेदिष्यतीति। तेऽब्रुवन्मरुतो वरं वृणा

Date

Page No.

मद्दै।(49) अथ वयं वेदाम। अस्मभ्यमेव प्रथमगं हविर्निरूप्याता
इति। तदानं मध्यक्रीडिन्। तत्क्रीडिनां क्रीडित्वम्। यन्मरुद्भ्यः क्रीडिभ्यः
प्रथमगं हविर्निरूप्यते विजित्यै। साकगं सूर्येणोद्यता निर्वपति। एत
स्मिन्वै लोक इन्द्रो वृत्रमहन्त्स मृध्यै। एतान्ब्राह्मणान्येव पंच हवीगंषि।
एतद्ब्राह्मण ऐन्द्राग्नः। अथैष ऐन्द्रश्चरुर्भवति।(50) उद्धारं वा एत
मिन्द्र उदहरत। वृत्रगं हत्वा। अन्यासु देवतास्वधि। यदेष ऐन्द्रश्चरु
र्भवति। उद्धारमेवतं यजमान उद्धरते। अन्यासु प्रजास्वधि। वैश्व
कर्मण एककपालो भवति। विश्वान्येव तेनकर्माणि यजमानोवरुन्धे।(51)
7

वैश्वदेवेन वै प्रजापतिः प्रजा असृजत। ता वरुणप्रघासैर्वरुणपाशा
दमुञ्चत्। साकमेधैः प्रत्यस्थापयत्। त्र्यम्बकै रुद्रं निरवादयत। पितृ
यज्ञेन सुवर्गं लोकमगमयत्। यद्वैश्वदेवेन यजते। प्रजा एव तद्यजमानः
सृजते। ता वरुणप्रघासैर्वरुणपाशान्मुञ्चति। साकमेधैः प्रतिष्ठापयति।
त्र्यम्बकै रुद्रं निरवदयते।(52) पितृयज्ञेन सुवर्गं लोकं गमयति। दक्षि
णतः प्राचीनावीती निर्वपति। दक्षिणावृद्धि पितृणाम्। अनादृत्य तत्।
उत्तरत एवोपवीय निर्वपेत्। उभये हि देवाश्च पितरश्चेज्यन्ते। अथो
यदेव दक्षिणार्धं धिश्रयति। तेन दक्षिणावृत्। सोमाय पितृमते पुरोडाशगं
षट्कपालं निर्वपति। संवत्सरो वै सोमः पितृमान्।(53) संवत्सरमेव

Date

Page No.

प्रीणाति। पितृभ्यो बर्हिषद्भ्यो धानाः। मासा वै पितरो बर्हिषदः। मासा
नेव प्रीणाति। यस्मिन्वा ऋतौ पुरुषः प्रमीयते। सोऽस्यामुष्मिँल्लोके
भवति। बहुरूपा धाना भवन्ति। अहोरात्राणामभिजित्यै। पितृभ्यो
ऽग्निष्वात्तेभ्यो मन्थम्। अर्धमासा वै पितरोऽग्निष्वात्ताः। (54) अर्धमा
सानेव प्रीणाति। अभिवान्यायै दुग्धे भवति। सा हि पितृदेवत्यं दुहे।
यत्पूर्णम्। तन्मनुष्याणाम्। उपर्यर्धो देवानाम्। अर्धः पितृणाम्।
अर्ध उपमन्थति। अर्धो हि पितृणाम्। एकयोपमन्थति। (55)
एका हि पितृणाम्। दक्षिणोपमन्थति। दक्षिणावृद्धि पितृणाम्। अना
रभ्योपमन्थति। तद्धि पितॄन्गच्छति। इमां दिशं वेदिमुद्धन्ति। उभ
ये हि देवाश्च पितरश्चेज्यन्ते। चतुस्स्रक्तिर्भवति। सर्वा ह्यनु दिशः
पितरः। अखाता भवति। (56) खाता हि देवानाम्। मध्यतोऽग्निराधी
यते। अन्ततो हि देवानामाधीयते। वर्षीयानिध्म इध्माद्भवति व्यावृत्त्यै।
परिश्रयति। अन्तर्हितो हि पितृलोको मनुष्यलोकात्। यत्परुषि दिनम्।
तद्देवानाम्। यदन्तरा। तन्मनुष्याणाम्। (57) यत्समूलम्। तत्पितृ
णाम्। समूलं बर्हिर्भवति व्यावृत्त्यै। दक्षिणा स्तृणाति। दक्षिणावृद्धि
पितृणाम्। त्रिः पर्येति। तृतीये वा इतो लोके पितरः। तानेव प्रीणा
ति। त्रिः पुनः पर्येति। षट्त्संपद्यन्ते। (58) षड्वा ऋतवः। ऋतूनेव प्रीणा
ति। यत्प्रस्तरं यजुषा गृह्णीयात्। प्रमायुको यजमानः स्यात्। यन्न

१ उपबर्हिणमुपबर्हिण्याय ।

गृह्णीयात् । अनायतनस्स्यात् । तूष्णीमेवन्यसेत् । न प्रमायुको भवति ।
नानायतनः । त्रीन्परिधीन्परि दध्यात् । (59) मृत्युना यजमानं
परिगृह्णीयात् । यन्न परि दध्यात् । रक्षांसि यज्ञं हन्युः । द्वौ परिधी
परिदधाति । रक्षसामपहत्यै । अथो मृत्योरेव यजमानमुत्सृजति ।
यत्त्रीणित्रीणि हवीꣳष्युदाहरेयुः । त्रयस्त्रय एषाꣳ साकं प्रमीयेरन् ।
एकैकमनूचीनान्युदाहरन्ति । एकैक एवैषामन्वञ्चः प्रमीयते । कशि
पु कशिपव्याय । आञ्जनमाञ्जनाय । अभ्यञ्जनमभ्यञ्जनाय ।
यथाभागमेवैनान्प्रीणाति । (60) 8

अग्नये देवेभ्यः पितृभ्यस्समिध्यमानायानुब्रूहीत्याह । उभये हि
देवाश्च पितरश्चेज्यन्ते । एकामन्वाह । एका हि पितृणाम् । त्रिरन्वाह ।
त्रिर्हि देवानाम् । आघारावाघारयति । यज्ञपरुषोरनन्तरित्यै । नार्षेयं
वृणीते । न होतारम् । (61) यदार्षेयं वृणीत । यद्धोतारम् । प्रमायुको
यजमानः स्यात् । प्रमायुको होता । तस्मान्न वृणीते । यजमानस्य होतु
र्गोपीथाय । अपबर्हिषः प्रयाजान्यजति । प्रजा वै बर्हिः । प्रजा एव
मृत्योरुत्सृजति । आज्यभागौ यजति । (62) यज्ञस्यैव चक्षुषी नान्तरे
ति । प्राचीनावीती सोमं यजति । पितृदेवत्या हि । एषाहुतिः । पञ्चकृत्वोऽव
द्यति । पञ्च ह्येता देवताः । द्वे पुरोनुवाक्ये । याज्या देवता वषट्कारः ।

Date

Page No.

ता एव प्रीणाति। सन्ततमेव यजति। (63) ऋतूनाꣳ सन्तत्यै। प्रैवैभ्यः
पूर्वया पुरोनुवाक्ययाह। प्रणयति द्वितीयया। गमयति याज्यया।
तृतीयेवा इतो लोके पितरः। अ हृन एवैनान्पूर्वया पुरोनुवाक्ययात्यान
यति। रात्रियै द्वितीयया। एवैनान् याज्यया गमयति। दक्षिणलोकदाय।
उदङ्ङतिक्रामति व्यावृत्त्यै। (64) आस्वधेत्याश्रावयति। अस्तु स्व
धेति प्रत्याश्रावयति। स्वधानम इति वषट्करोति। स्वधाकारो हि पितृ
णाम्। सोममग्रे यजति। सोमप्रयाजा हि पितरः। सोमं पितृमन्तं यज
ति। संवत्सरो वै सोमः पितृमान्। संवत्सरमेव तद्यजति। पितॄन्बर्हिषदो
यजति। (65) ये वै यज्वानः। ते पितरो बर्हिषदः। तानेव तद्यजति। पितॄ
नग्निष्वात्तान् यजति। ये वा अयज्वानो गृहमेधिनः। ते पितरोग्निष्वा
त्ताः। तानेव तद्यजति। अग्निं कव्यवाहनं यजति। य एव पितॄणामग्निः।
तमेव तद्यजति। (66) अथो यथाग्निꣳ स्विष्टकृतं यजति। तादृगेव तत्।
एतत्तेतत ये च त्वामन्विति तिसृषु स्रक्तीषु निदधाति। तस्मादा तृतीया
त्पुरुषान्नाम न गृह्णन्ति। एतावन्तो हीज्यन्ते। अत्र पितरो यथाभागं
मन्दध्वमित्याह। ह्रीका हि पितरः। उदञ्चो निष्क्रामन्ति। एषा वै
मनुष्याणां दिक्। स्वामेव तद्दिशमनु निष्क्रामन्ति। (67) आहवनी
यमुपतिष्ठन्ते। न्येवास्मै तद्धनुवते। यत्सत्या हवनीये। अन्यथा चरन्ति।
आतमितोरुपतिष्ठन्ते। अग्निमेवोपद्रष्टारं कृत्वा। पितॄन्निरवदयन्ते।

Date

Page No.

अन्तं वा एते प्राणानां गच्छन्ति । य आतमितो रुपतिष्ठन्ते । सुसंदृशं त्वा वयमित्याह ।(68) प्राणो वै सुसंदृक् । प्राणमेवात्मन्दधते । योजा न्विन्द्र ते हरी इत्याह । प्राणमेव पुनरयुक्त । अक्षन्नमीमदन्त हीति गार्हपत्यमुपतिष्ठन्ते । अक्षन्नमीमदन्ताथ त्वोपतिष्ठामह इति वावैतदाह । अमीमदन्त पितरः सोम्या इत्यभिप्रपद्यन्ते । अमीमदन्त पितरोऽथ त्वाभि प्रपद्यामह इति वावैतदाह । अपः परिषिञ्चति । मार्जयत्येवैनान् ।(69) अथो तर्पयत्येव । तृप्यति प्रजया पशुभिः । य एवं वेद । अप बर्हिषावनूयाजौ यजति । प्रजा वै बर्हिः । प्रजा एव मृत्योरुत्सृजति । चतुरः प्रयाजान्यजति । द्वावनूयाजौ । षट्संपद्यन्ते । षड्वा ऋतवः ।(70) ऋतूनेव प्रीणाति । न पत्न्यन्वास्ते । न संयाजयन्ति । यत्पत्न्यन्वासीत । यत्संयाजयेयुः । प्रमायुका स्यात् । तस्मान्नान्वास्ते । न संयाजयन्ति । पत्नियै गोपीथाय ।(71) 9

प्रतिपूरुषमेककपालान्निर्वपति । जाता एव प्रजा रुद्रान्निरवदयते । एकमतिरिक्तम् । जनिष्यमाणा एव प्रजा रुद्रान्निरवदयते । एककपाला भवन्ति । एकधैव रुद्रं निरवदयते । नाभिघारयति । यदभिघारयेत् । अन्तरवचारिणꣳ रुद्रं कुर्यात् । एकोल्मुकेन यन्ति ।(72) तद्धि रुद्रस्य भागधेयम् । इमां दिशं यन्ति । एषा वै रुद्रस्य दिक् । स्वायामेव दिशि

Date

Page No.

रुद्रं निरवदयते। रुद्रो वा अपशुकाया आहुत्यै नातिष्ठत। असौ ते
पशुरिति निर्दिशेद्यं द्विष्यात्। यमेव द्वेष्टि तमस्मै पशुं निर्दिशति। यदि न
द्विष्यात्। आखुस्ते पशुरिति ब्रूयात्। (73) न ग्राम्यान्पशून् हिनस्ति।
नारण्यान्। चतुष्पथे जुहोति। एष वा अग्नीनां पड्बीशो नाम। अग्निवत्येव
जुहोति। मध्यमेन पर्णेन जुहोति। स्रुग्घ्येषा। अथो खलु। अन्तमेनैव
होतव्यम्। अन्तत एव रुद्रं निरवदयते। (74) एष ते रुद्र भागस्सह
स्वस्राम्बिकयेत्याह। शरद्वा अस्याम्बिका स्वसा। तया वा एष हिनस्ति।
यꣳ हिनस्ति। तयैवैनꣳ सह शमयति। भेषजं गव इत्याह। यावन्त एव
ग्राम्याः पशवः। तेभ्यो भेषजं करोति। अवाम्ब रुद्रमदिमहीत्याह। आशिष
मेवैतामाशास्ते। (75) त्र्यम्बकं यजामह इत्याह। मृत्योर्मुक्षीय
मामृतादिति वावैतदाह। उत्किरन्ति। भगस्य लीप्सन्ते। मूते कृत्वास
जन्ति। यथा जनं यतेऽवसं करोति। तादृगेव तत्। एष ते रुद्र भाग इत्या
ह निरवत्यै। अप्रतीक्षमायन्ति। अपः परिषिञ्चति। रुद्रस्यान्त
र्हित्यै। प्र वा एतेऽस्माल्लोकाच्च्यवन्ते। ये त्र्यम्बकैश्चरन्ति। आदि
त्यं चरुं पुनरेत्य निर्वपति। इयं वा अदितिः। अस्यामेव प्रतितिष्ठन्ति।
(76) 10

इति प्रथमाष्टके षष्ठः प्रश्नः

Date

Page No.

प्रथमाष्टके सप्तमः प्रश्नः

ओम्। एतद्ब्राह्मणान्येव पञ्च हवीꣳषि। अथैन्द्राय शुनासीरीय
पुरोडाशं द्वादशकपालं निर्वपति। संवत्सरो वा इन्द्रः शुनासीरः। संवत्सरे
णैवास्मा अन्नमवरुन्धे। वायव्यं पयो भवति। वायुर्वै वृष्ट्यै प्रदापयि
ता। स एवास्मै वृष्टिं प्रदापयति। सौर्य एककपालो भवति। सूर्येण वा
अमुष्मिँल्लोके वृष्टिर्धृता। स एवास्मै वृष्टिं नियच्छति। (1) द्वादशगवꣳ
सीरं दक्षिणा समृद्ध्यै। देवासुराः संयत्ता आसन्। ते देवा अग्निमब्रुवन्।
त्वया वीरेणासुरानभि भवामेति। सोऽब्रवीत्। त्रेधाऽहमात्मानं विकरिष्य
इति। स त्रेधाऽऽत्मानं व्यकुरुत। अग्निं तृतीयम्। रुद्रं तृतीयम्। वरुणं
तृतीयम्। (2) सोऽब्रवीत्। क इदं तुरीयमिति। अहमितीन्द्रोऽब्रवीत्।
सं तु सृजावहा इति। तौ समसृजेताम्। स इन्द्रस्तुरीयमभवत्। यदि
न्द्रस्तुरीयमभवत्। तदिन्द्रतुरीयस्येन्द्रतुरीयत्वम्। ततो वै देवा व्यज
यन्त। यदिन्द्रतुरीयं निरुप्यते विजित्यै। (3) वहिनी धेनुर्दक्षिणा। यद्व
हिनी। तेनाग्नेयी। यद्गौः। तेन रौद्री। यद्धेनुः। तेनैन्द्री। यत्स्त्री सती
दान्ता। तेन वारुणी समृद्ध्यै। प्रजापतिर्यज्ञमसृजत। (4) तꣳ सृष्टꣳ
रक्षाꣳस्यजिघाꣳसन्। स एताः प्रजापतिरात्मनो देवता निरमिमीत।
ताभिर्वै स दिग्भ्यो रक्षाꣳसि प्राणुदत। यत्पञ्चावत्तीयं जुहोति। दिग्भ्य एव
तद्यजमानो रक्षाꣳसि प्रणुदते। समूढꣳ रक्षः संदग्धꣳ रक्ष इत्याह।
रक्षाꣳस्येव संदहति। अग्नये रक्षोघ्ने स्वाहेत्याह। देवताभ्य एव

Date

Page No.

विजिग्यानाभ्यां भागधेयं करोति । प्राष्टिवाही रथो दक्षिणा समृद्ध्यै । (5)
इन्द्रो वृत्रगं हत्वा । असुरान्पराभाव्य । नमुचिमासुरं नालभत । तगं शच्या
गृह्णात् । तौ समलभेताम् । सोऽस्मादभिशुनतरोऽभवत् । सोऽब्रवीत् ।
सन्धागं संदधावहै । अथ त्वा विस्रक्ष्यामि । न मा शुष्केण नार्द्रेण हनः ।
(6) न दिवा न नक्तमिति । स एतमपां फेनमसिंचत् । न वा एष शुष्को
नार्द्रो व्युष्टासीत् । अनुदितः सूर्यः । न वा एतद्दिवा न नक्तम् । तस्यै
तस्मिंल्लोके । अपां फेनेन । शिर उदवर्तयत् । तदेनमन्ववर्तत । मित्रद्रु
गिति । (7) स एतानपामार्गानजनयत् । तानजुहोत् । तैर्वै स रक्षागंस्य
पाहत । यदपामार्गहोमो भवति । रक्षसामपहत्यै । एकोल्मुकेन यन्ति ।
तद्धि रक्षसां भागधेयम् । इमां दिशं यन्ति । एषा वै रक्षसां दिक् ।
स्वायामेव दिशि रक्षागंसि हन्ति । (8) स्वकृत इरिणे जुहोति प्रदरे
वा । एतद्वै रक्षसामायतनम् । स्व एवायतने रक्षागंसि हन्ति । पर्णमयेन
स्रुवेण जुहोति । ब्रह्म वै पर्णः । ब्रह्मणैव रक्षागंसि हन्ति । देवस्य त्वा
सवितुः प्रसव इत्याह । सवितृप्रसूत एव रक्षागंसि हन्ति । हतगं
रक्षोऽवधिष्म रक्ष इत्याह । रक्षसागं स्तृत्यै । यद्वस्ते तद्दक्षिणा ।
निरवत्यै । अप्रतीक्षमायन्ति । रक्षसामन्तर्हित्यै । (9) ।

धात्रे पुरोडाशं द्वादशकपालं निर्वपति। संवत्सरो वै धाता। संवत्सरेणै
वास्मै प्रजाः प्रजनयति। अन्वेवास्मा अनुमतिर्मन्यते। राते राका।
प्र सिनीवाली जनयति। प्रजास्वेव प्रजातासु कुहुवा वाचं दधाति।
मिथुनौ गावौ दक्षिणा समृद्ध्यै। आग्नावैष्णवमेकादशकपालं निर्व
पति। ऐन्द्रावैष्णवमेकादशकपालम्। (10) वैष्णवं त्रिकपालम्।
वीर्यं वा अग्निः। वीर्यमिन्द्रः। वीर्यं विष्णुः। प्रजा एव प्रजाता वीर्ये
प्रतिष्ठापयति। तस्मात्प्रजा वीर्यवतीः। वामन ऋषभो वही दक्षिणा।
यद्वही। तेनाग्नेयः। यदृषभः। (11) तेनैन्द्रः। यद्वामनः। तेन वैष्ण
व स्समृद्ध्यै। अग्नीषोमीयमेकादशकपालं निर्वपति। इन्द्रासोमीय
मेकादशकपालम्। सौम्यं चरुम्। सोमो वै रेतोधाः। अग्निः प्रजानां
प्रजनयिता। वृद्धानामिन्द्रः प्रदापयिता। सोम एवास्मै रेतो दधाति।
(12) अग्निः प्रजां प्रजनयति। वृद्धामिन्द्रः प्रयच्छति। बभ्रुर्दक्षिणा
समृद्ध्यै। सोमापौष्णं चरुं निर्वपति। ऐन्द्रापौष्णं चरुम्। सोमो वै
रेतोधाः। पूषा पशूनां प्रजनयिता। वृद्धानामिन्द्रः प्रदापयिता। सोम
एवास्मै रेतो दधाति। पूषा पशून्प्रजनयति। (13) वृद्धानिन्द्रः प्रय
च्छति। पौष्णश्चरुर्भवति। इयं वै पूषा। अस्यामेव प्रतितिष्ठति।
श्यामो दक्षिणा समृद्ध्यै। को हु वै पुरुषो मेध्यमुपगच्छति। वैश्वानरं
द्वादशकपालं निर्वपति। संवत्सरो वा अग्निर्वैश्वानरः। संवत्सरेणैवै

Date

Page No.

नग्ंस्वदयति। हिरण्यं दक्षिणा। (14) पवित्रं वै हिरण्यम्। पुनात्येवैनम्।
बहु वै राजन्योऽनृतं करोति। उप जामयै हरते। जिनाति ब्राह्मणम्। वदत्य-
नृतम्। अनृते खलु वै क्रियमाणे वरुणो गृह्णाति। वारुणं यवमयं चरुं
निर्वपति। वरुणपाशादेवैनं मुञ्चति। अश्वो दक्षिणा। वारुणो हि
देवतयाऽश्वस्समृद्ध्यै। (15) २

रत्निनामेतानि हवींषि भवन्ति। एते वै राष्ट्रस्य प्रदातारः। एते
पादातारः। य एव राष्ट्रस्य प्रदातारः। ये पादातारः। त एवास्मै राष्ट्रं
प्रयच्छन्ति। राष्ट्रमेव भवति। यत्समाहृत्य निर्वपेत्। अरत्निनः स्युः।
यथायथं निर्वपति रत्नित्वाय। (16) यत्सद्यो निर्वपेत्। यावतीमेकेन
हविषाऽऽशिषमवरुन्धे। तावतीमवरुन्धीत। अन्वहं निर्वपति।
भूयसीमेवाशिषमवरुन्धे। भूयसो यज्ञक्रतूनुपैति। बार्हस्पत्यं
चरुं निर्वपति ब्रह्मणो गृहे। मुखत एवास्मै ब्रह्म सग्ंश्यति। अ-
थो ब्रह्मन्नेव क्षत्रमन्वारम्भयति। शितिपृष्ठो दक्षिणा समृद्ध्यै। (17)
ऐन्द्रमेकादशकपालग्ं राजन्यस्य गृहे। इन्द्रियमेवावरुन्धे। ऋषभो
दक्षिणा समृद्ध्यै। आदित्यं चरुं महिष्यै गृहे। इयं वा अदितिः। अस्या-
मेव प्रतितिष्ठति। धेनुर्दक्षिणा समृद्ध्यै। भगाय चरुं वावातायै गृहे।
भगमेवास्मिन्दधाति। विचित्तगर्भा पष्ठौही दक्षिणा समृद्ध्यै। (18)

Date

Page No.

नैरृतं चरुं परिवृक्त्यै गृहे कृष्णानां व्रीहीणां नखनिर्भिन्नम्। पाप्मा
नमेव निरृतिं निरवदयते। कृष्णाकूटा दक्षिणा समृद्ध्यै। आग्नेय
मष्टाकपालग्ं सेनान्यो गृहे। सेनामेवास्य सग्ंश्यति। हिरण्यं दक्षि
णा समृद्ध्यै। वारुणं दशकपालग्ं सूतस्य गृहे। वरुणसवमेवाव
रुन्धे। महा निरष्टो दक्षिणा समृद्ध्यै। मारुतग्ं सप्तकपालं ग्रामण्यो
गृहे। (19) अन्नं वै मरुतः। अन्नमेवावरुन्धे। पृश्निर्दक्षिणा समृद्ध्यै।
सावित्रं द्वादशकपालं क्षत्तुर्गृहे प्रसूत्यै। उपध्वस्तो दक्षिणा समृद्ध्यै।
आश्विनं द्विकपालग्ं संग्रहीतुर्गृहे। अश्विनौ वै देवानां भिषजौ।
ताभ्यामेवास्मै भेषजं करोति। सवात्यौ दक्षिणा समृद्ध्यै। पौष्णं
चरुं भागदुघस्य गृहे। (20) अन्नं वै पूषा। अन्नमेवावरुन्धे। श्या
मो दक्षिणा समृद्ध्यै। रौद्रं गावीधुकं चरुमक्षावापस्य गृहे। अन्तत
एव रुद्रं निरवदयते। शबल उद्वारो दक्षिणा समृद्ध्यै। द्वादशैतानि
हवीग्ंषि भवन्ति। द्वादश मासास्संवत्सरः। संवत्सरेणैवास्मै राष्ट्र
मवरुन्धे। राष्ट्रमेव भवति। (21) यन्न प्रतिनिर्वपेत्। रत्निन आशि
षोऽवरुन्धीरन्। प्रति निर्वपति। इन्द्राय सुत्राम्णे पुरोडाशमेकादश
कपालम्। इन्द्रायाग्ंहोमुचे। आशिष एवावरुन्धे। अयंनो राजा वृत्रहा
राजा भूत्वा वृत्रं वध्यादित्याह। आशिषमेवैतामाशास्ते। मैत्राबार्हस्पत्यं
भवति। श्वेतायै श्वेतवत्सायै दुग्धे। (22) बार्हस्पत्ये मैत्रमपि दधाति।

Date

Page No.

ब्रह्म चैवास्मै क्षत्त्रं च समीची दधाति। अथो ब्रह्मन्नेव क्षत्त्रं प्रतिष्ठापयति। बार्हस्पत्येन पूर्वेण प्रचरति। मुखत एवास्मै ब्रह्म सꣳश्यति। अथो ब्रह्मन्नेव क्षत्त्रमन्वारम्भयति। स्वयंकृता वेदिर्भवति। स्वयं दिनं बर्हिः। स्वयं कृत इध्मः। अनभिजितस्याभिजित्यै। तस्माद्राज्ञामरण्यमभिजितम्। सैव श्वेता श्वेतवत्सा दक्षिणा समृद्ध्यै। (23) 3

देवसुवामेतानि हवीꣳषि भवन्ति। एतावन्तो वै देवानाꣳ सवाः। त एवास्मै सवान्प्रयच्छन्ति। त एनꣳ सुवन्ते। अग्निरेवैनं गृहपतीनाꣳ सुवते। सोमो वनस्पतीनाम्। रुद्रः पशूनाम्। बृहस्पतिर्वाचाम्। इन्द्रो ज्येष्ठानाम्। मित्रस्सत्यानाम्। (24) वरुणो धर्मपतीनाम्। तदेव सर्वं भवति। सविता त्वा प्रसवानाꣳ सुवतामिति हस्तं गृह्णाति प्रसूत्यै। ये देवा देवसुवः स्थेत्याह। यथा यजुरेवैतत्। महते क्षत्त्राय महत आधिपत्याय महते जानराज्यायेत्याह। आशिषमेवैतामाशास्ते। एष वो भरता राजा सोमोऽस्माकं ब्राह्मणानाꣳ राजेत्याह। तस्मात्सोमराजानो ब्राह्मणाः। प्रतित्यन्नाम राज्यमधायीत्याह। (25) राज्यमेवास्मिन्प्रतिदधाति। स्वां तनुवं वरुणो अशिश्रेदित्याह। वरुणसवमेवावरुन्धे। शुचेर्मित्रस्य व्रत्या अभूमेत्याह। शुचिमेवैनं व्रत्यं करोति। अमन्महि महत ऋतस्य नामेत्याह। मनुत एवैनम्। सर्वे व्राता वरुणस्याभूवन्नित्याह। सर्वव्रातमेवैनं करोति।

Date Page No.

। अथो श्रियमेवैनमभिवहन्ति ।

विमित्ता एवैरर्रातिमन्नारीदित्याह । (२६) अरातिमेवैनं तारयति । अस्रू षुदन्त
यज्ञिया ऋतेनेत्याह । स्वदयत्येवैनम् । व्युक्षितो जरिमाणं न आनडित्याह । आयु
रेवास्मिन्दधाति । द्वाभ्यां विमृष्टे । द्विपाद्यजमानः प्रतिष्ठित्यै । अग्नीषोमी
यस्य चैकादशकपालस्य देवसुवां च हविषामग्नये स्विष्टकृते समवद्यति । देव
ताभिरेवैनमुभयतः परिगृह्णाति । विष्णुक्रमान्क्रमते । विष्णुरेव भूत्वेमां
ल्लोकानभिजयति । (२७) ४

अर्थेतस्थेति जुहोति । आहुत्यैवैना निष्क्रीय गृह्णाति । अथो हविष्कृताना
मेवाभिघृतानां गृह्णाति । वहन्तीनां गृह्णाति । एता वा अपां राष्ट्रम् ।
राष्ट्रमेवास्मै गृह्णाति । अपां पतिरसीत्याह । मिथुनमेवाकः । वृषास्यूर्मि
रित्याह । (२८) ऊर्मिमन्तमेवैनं करोति । वृषसेनोऽसीत्याह । सेनामेवास्य
संश्यति । व्रजक्षितस्स्थेत्याह । एता वा अपां विशः । विशमेवास्मै पर्यू
हति । मरुतामोजस्स्थेत्याह । अन्नं वै मरुतः । अन्नमेवावरुन्धे । सूर्यवर्च
सस्स्थेत्याह । (२९) राष्ट्रमेव वर्चस्व्यकः । सूर्यत्वचसस्स्थेत्याह । सत्यं
वा एतत् यद्वर्षति । अनृतं यदातपति वर्षति । सत्यानृते एवावरुन्धे ।
नैनग्ं सत्यानृते उदिते हिग्ंस्तः । य एवं वेद । मान्दास्स्थेत्याह । राष्ट्रमेव
ब्रह्मवर्चस्यकः । (३०) वाशास्स्थेत्याह । राष्ट्रमेव वश्यकः । शक्वरीस्स्थेत्या
ह । पशवो वै शक्वरीः । पशूनेवावरुन्धे । विश्वभृतस्स्थेत्याह । राष्ट्रमेव

Date

Page No.

पयस्योऽयकः। जनभृतस्स्थेत्याह। राष्ट्रमेवेन्द्रियाऽयकः। अग्नेस्ते
जस्यास्स्थेत्याह। (31) राष्ट्रमेव तेजस्ऽयकः। अपामोषधीनाꣳ रस
स्स्थेत्याह। राष्ट्रमेव मधुऽयमकः। सारस्वतं ग्रहं गृह्णाति। एषा वा
अपां पृष्ठम्। यत्सरस्वती। पृष्ठमेवैनꣳ समानानां करोति। षोडशभि
र्गृह्णाति। षोडशकलो वै पुरुषः। यावानेव पुरुषः। तस्मिन्वीर्यं दधाति।
षोडशभिर्जुहोति षोडशभिर्गृह्णाति। द्वात्रिꣳशत्सं पद्यन्ते। द्वात्रिꣳशद
क्षरानुष्टुक्। वागनुष्टुप् सर्वाणि छन्दाꣳसि। वाचैवैनꣳ सर्वेभिश्छन्दोभि
रभिषिञ्चति। (32) 5

देवीरापस्सं मधुमतीर्मधुमतीभिस्सृज्यध्वमित्याह। ब्रह्मणैवैना
स्सꣳसृजति। अनाधृष्टास्सीदतेत्याह। ब्रह्मणैवैनास्सादयति। अन्त
रा होतुश्च। धिष्णियं ब्राह्मणाच्छꣳसिनश्च सादयति। आग्नेयो वै हो
ता। ऐन्द्रो ब्राह्मणाच्छꣳसी। तेजसा चैवेन्द्रियेण चोभयतो राष्ट्रं परिगृ
ह्णाति। हिरण्येनोत्पुनाति। आहुत्यै हि पवित्राभ्यामुत्पुनन्त्ययावृत्त्यै।
(33) शतमानं भवति। शतायुः पुरुषश्शतेन्द्रियः। आयुष्येवेन्द्रिये प्रति
तिष्ठति। अनिभृष्टमसीत्याह। अनिभृष्टꣳ ह्येतत्। वाचो बन्धुरि
त्याह। वाचो ह्येष बन्धुः। तपोजा इत्याह। तपोजा ह्येतत्। सोमस्य
दात्रमसीत्याह। (34) सोमस्य ह्येतद्दात्रम्। शुक्रा वश्शुक्रेणोत्पुनामीत्याह।

Date

Page No.

शुक्रा ह्यापः । शुक्रग्ं हिरण्यम् । चन्द्राश्चन्द्रेणेत्याह । चन्द्रा ह्यापः । चन्द्रग्ं हिरण्यम् । अमृता अमृतेनेत्याह । अमृता ह्यापः । अमृतग्ं हिरण्यम् । (35) स्वाहा राजसूयायेत्याह । राजसूयाय ह्येना उत्पुनाति । सधमादो द्युम्निनीरूर्ज एता इति वारुण्यर्चा गृह्णाति । वरुणसवमेवावरुन्धे । एकया गृह्णाति । एकधैव यजमाने वीर्यं दधाति । क्षत्रस्योल्बमसि क्षत्रस्य योनिरसीति तार्प्यं चोष्णीषं च प्रयच्छति सयोनित्वाय । एकशतेन दर्भपुञ्जीलैः पवयति । शतायुर्वै पुरुषश्शतवीर्यः । आत्मैकशतः (36) यावानेव पुरुषः । तस्मिन्वीर्यं दधाति । दध्याशयति । इन्द्रियमेवावरुन्धे । उदुम्बरमाशयति । अन्नाद्यस्यावरुद्ध्यै । शष्पाण्याशयति । सुराबलिमेवैनं करोति । आविद एता भवन्ति । आविदमेवैनं गमयन्ति । (37) अग्निरेवैनं गार्हपत्येनावति । इन्द्र इन्द्रियेण । पूषा पशुभिः । मित्रावरुणौ प्राणापानाभ्याम् । इन्द्रो वृत्राय वज्रमुदयच्छत् । स दिवमलिखत् । सोऽर्यम्णः पन्था अभवत् । स आविन्ने द्यावापृथिवी धृतव्रते इति द्यावापृथिवी उपाधावत् । स आभ्यामेव प्रसूत इन्द्रो वृत्राय वज्रं प्राहरत् । आविन्ने द्यावापृथिवी धृतव्रते इति यदाह । (38) आभ्यामेव प्रसूतो यजमानो वज्रं भ्रातृव्याय प्रहरति । आविन्ना देव्यदितिर्विश्वरूपीत्याह । इयं वै देव्यदितिर्विश्वरूपी । अस्यामेव प्रतितिष्ठति । आविन्नोऽयमसावामुष्यायणोऽस्यां विश्यस्मिन्राष्ट्र इत्याह । विशैवैनग्ं राष्ट्रेण समर्धयति ।

Date

Page No.

महते क्षत्राय महत आधिपत्याय महते जानराज्यायेत्याह । आशिष
मेवैतामाशास्ते । एष वो भरता राजा सोमोऽस्माकं ब्राह्मणानाꣳ राजे
त्याह । तस्मात्सोमराजानो ब्राह्मणाः । (39) इन्द्रस्य वज्रोऽसि वार्त्रघ्न इति
धनुः प्रयच्छति विजित्यै । शत्रुबाधनाः स्थेतीषून् । शत्रूनेवास्य
बाधन्ते । पात मा प्रत्यञ्चं पात मा तिर्यञ्चमन्वञ्चं मा पातेत्याह । तिस्रो
वै शरव्याः प्रतीची तिरश्च्यनूची । ताभ्य एवैनं पान्ति । दिग्भ्यो मा पा
तेत्याह । दिग्भ्य एवैनं पान्ति । विश्वाभ्यो मा नाष्ट्राभ्यः पातेत्याह । अप
रिमिता एवैनं पान्ति । हिरण्यवर्णावुषसां विरोक इति त्रिष्टुभा बाहू उद्गृ
ह्णाति । इन्द्रियं वै वीर्यं त्रिष्टुक् । इन्द्रियमेव वीर्यमुपरिष्टादात्मन्धत्ते । (40)
6

दिशो व्यास्थापयति । दिशामभिजित्यै । यदनु प्रक्रामेत् । अभि दिशो ज
येत् । उत्तुमाध्येत् । मनसानु प्रक्रामति । अभि दिशो जयति । नोन्मा
द्यति । समिधमातिष्ठेत्याह । तेज एवावरुन्धे । (41) उग्रामातिष्ठे
त्याह । इन्द्रियमेवावरुन्धे । विराजमातिष्ठेत्याह । अन्नाद्यमेवावरुन्धे ।
उदीचीमातिष्ठेत्याह । पशूनेवावरुन्धे । ऊर्ध्वामातिष्ठेत्याह । सुवर्ग
मेव लोकमभिजयति । अनूज्जिहीते । सुवर्गस्य लोकस्य समष्ट्यै ।
(42) मारुत एव भवति । अन्नं वै मरुतः । अन्नमेवावरुन्धे । एकविꣳ
शतिकपालो भवति प्रतिष्ठित्यै । योऽरण्येऽनुवाक्यो गणः । तं मध्यत

Date

Page No.

उपदधाति। ग्राम्यैरेव पशुभिरारण्यान्पशून्परिगृह्णाति। तस्मा
द्ग्राम्यैः पशुभिरारण्याः पशवः परिगृहीताः। पृथिर्वैन्यः अभ्य
षिच्यत। (43) स राष्ट्रं नाभवत्। स एतानि पार्थान्यपश्यत्। तान्य
जुहोत्। तैर्वै स राष्ट्रमभवत्। यत्पार्थानि जुहोति। राष्ट्रमेव भवति।
बार्हस्पत्यं पूर्वेषामुत्तमं भवति। ऐन्द्रमुत्तरेषां प्रथमम्। ब्रह्मन्चैवा
स्मै क्षत्रं च समीची दधाति। अथो ब्रह्मन्नेव क्षत्रं प्रतिष्ठापयति।
(44) षट्पुरस्तादभिषेकस्य जुहोति। षडुपरिष्टात्। द्वादश संप
द्यन्ते। द्वादश मासास्संवत्सरः। संवत्सरः खलु वै देवानां पूः।
देवानामेव पुरं मध्यतो व्यवसर्पति। तस्य न कुतश्चनोपाव्याधो भ
वति। भूतानामवेष्टीर्जुहोति। अत्रात्र वै मृत्युर्जायते। यत्र यत्रैव
मृत्युर्जायते। तत एवैनमवयजते। तस्माद्राजसूयेनेजानस्सर्वमायु
रेति। सर्वे ह्यस्य मृत्यवो वेष्टाः। तस्माद्राजसूयेनेजानो नाभिचरित
वै। प्रत्यगेनमभिचारस्तृणुते। (45)

सोमस्य त्विषिरसि तवेव मे त्विषिर्भूयादिति शार्दूलचर्मोपस्तृणाति। यैव
सोमे त्विषिः। या शार्दूले। तामेवावरुन्धे। मृत्योर्वा एष वर्णः। यच्छार्दूलः।
अमृतं हिरण्यम्। अमृतमसि मृत्योर्मा पाहीति हिरण्यमुपास्यति। अमृत
मेव मृत्योरन्तर्धत्ते। शतमानं भवति। (46) शतायुः पुरुषश्शतेन्द्रियः।

Date

Page No.

आयुष्येवेन्द्रिये प्रतितिष्ठति। द्विषोन्मा पाहीत्युपरिष्टादधि निद
धाति। उभयत एवास्मै शर्म दधाति। अवेष्टा दन्दशूका इति क्लीबग्ं
सीसेन विध्यति। दन्दशूकानेवावयजते। तस्मात्क्लीबं दन्दशूका दग्ं
शुकाः। निरस्तं नमुचेश्शिर इति लोहितायसं निरस्यति। पाप्मानमेव
नमुचिं निरवदयते। प्राणा आत्मनः पूर्वेऽभिषिच्या इत्याहुः। (47)
सोमो राजा वरुणः। देवा धर्मसुवश्च ये। ते ते वाचग्ं सुवन्तां ते ते प्रा
णग्ं सुवन्तामित्याह। प्राणानेवात्मनः पूर्वानभिषिञ्चति। यद्ब्रूयात्।
अग्नेस्त्वा तेजसाभिषिञ्चामीति। तेजस्व्येव स्यात्। दुश्चर्मा तु भवेत्।
सोमस्य त्वा द्युम्नेनाभिषिञ्चामीत्याह। सौम्यो वै देवतया पुरुषः। (48)
स्वयैवैनं देवतयाभिषिञ्चति। अग्नेस्तेजसेत्याह। तेज एवास्मिन्दधाति।
सूर्यस्य वर्चसेत्याह। वर्च एवास्मिन्दधाति। इन्द्रस्येन्द्रियेणेत्याह। इन्द्रिय
मेवास्मिन्दधाति। मित्रावरुणयोर्वीर्येणेत्याह। वीर्यमेवास्मिन्दधाति।
मरुतामोजसेत्याह। (49) ओज एवास्मिन्दधाति। क्षत्राणां क्षत्रपतिरसी
त्याह। क्षत्राणामेवैनं क्षत्रपतिं करोति। अति दिवस्पाहीत्याह। अत्यन्या
न्पाहीति वावैतदाह। समाववृत्रन्नधरागुदीचीरित्याह। राष्ट्रमेवास्मि
न्ध्रुवमकः। उच्छेषणेन जुहोति। उच्छेषणभागो वै रुद्रः। भागधेये
नैव रुद्रं निरवदयते। (50) उदङ्ङ्.रेत्याग्नीध्रे जुहोति। एषा वै रुद्रस्य
दिक्। स्वायामेव दिशि रुद्रं निरवदयते। रुद्र यत्ते क्रयी परं नामेत्याह।

Date

Page No.

यद्वा अस्य क्रयी परं नाम । तेन वा एष हिनस्ति । यं हिनस्ति ।
तेनैवैनग्ं सह शमयति । तस्मै हुतमसि यमेष्टमसीत्याह । यमा
देवास्य मृत्युमवयजते । (51) प्रजापते न त्वदेतान्यन्य इति तस्यै गृहे
जुहुयात् । यं कामयेत राष्ट्रमस्यै प्रजा स्यादिति । राष्ट्रमेवास्यै प्रजा
भवति । पर्णमयेनाध्वर्युरभिषिञ्चति । ब्रह्मवर्चसमेवास्मिन्त्विषिं
दधाति । औदुम्बरेण राजन्यः । ऊर्जमेवास्मिन्नन्नाद्यं दधाति ।
आश्वत्थेन वैश्यः । विशमेवास्मिन्पुष्टिं दधाति । नैयग्रोधेन जन्यः ।
मित्राण्येवास्मै कल्पयति । अथो प्रतिष्ठित्यै । (52) 8

इन्द्रस्य वज्रोऽसि वार्त्रघ्न इति रथमुपावहरति विजित्यै । मित्रावरुणयोस्त्वा
प्रशास्त्रोः प्रशिषा युनज्मीत्याह । ब्रह्मणैवैनं देवताभ्यां युनक्ति । प्राष्टि
वाहिनं युनक्ति । प्राष्टिवाही वै देवरथः । देवरथमेवास्मै युनक्ति । त्रयो
श्वा भवन्ति । रथश्चतुर्थः । द्वौ सव्येष्ठसारथी । षट्त्संपद्यन्ते । (53)
षड्वा ऋतवः । ऋतुभिरेवैनं युनक्ति । विष्णुक्रमान्क्रमते । विष्णुरेव
भूत्वेमाल्लोकानभिजयति । यः क्षात्रियः प्रतिहितः । सोऽन्वारभते ।
राष्ट्रमेव भवति । त्रिष्टुभान्वारभते । इन्द्रियं वै त्रिष्टुक् । इन्द्रिय
मेव यजमाने दधाति । (54) मरुतां प्रसवे जेषमित्याह । मरुद्भिरेव
प्रसूत उज्जयति । आप्तं मन इत्याह । यदेव मनसैप्सीत्तात्तदापत ।

Date Page No.

राजन्यं जिनाति। अनाक्रान्त एवा क्रमते। वि वा एष इन्द्रियेण वीर्येण
ऋध्यते। यो राजन्यं जिनाति। समहमिन्द्रियेण वीर्येणेत्याह। (55)
इन्द्रियमेव वीर्यमात्मन्धत्ते। पशूनां मन्युरसि तवेव मे मन्युर्भूया
दिति वाराही उपानहावुपमुञ्चते। पशूनां वा एष मन्युः। यद्वराहः।
तेनैव पशूनां मन्युमात्मन्धत्ते। अभि वा इयग्ं सुषुवाणं कामयते।
तस्येश्वरेन्द्रियं वीर्यमादातोः। वाराही उपानहावुपमुञ्चते। अस्या
एवान्तर्धत्ते। इन्द्रियस्य वीर्यस्यानात्यै। (56) नमो मात्रे पृथिव्या
इत्याह। अहिग्ंसायै। इयदस्यायुरस्यायुर्मे धेहीत्याह। आयुरेवा
त्मन्धत्ते। ऊर्गस्यूर्जं मे धेहीत्याह। ऊर्जमेवात्मन्धत्ते। युङ्ङसि
वर्चोऽसि वर्चो मयि धेहीत्याह। वर्च एवात्मन्धत्ते। एकधा ब्रह्मण उप
हरति। एकधैव यजमान आयुरूर्जं वर्चो दधाति। रथविमोचनीया
जुहोति प्रतिष्ठित्यै। (57) त्रयोऽश्वा भवन्ति। रथश्चतुर्थः। तस्माच्च
तुर्जुहोति। यदुभौ सहावतिष्ठेताम्। समानं लोकमियाताम्। सह सँग्र
हीत्रा रथवाहने रथमादधाति। सुवर्गादेवैनं लोकादन्तर्दधाति। हग्ंस
श्शुचिषदित्यादधाति। ब्रह्मणैवैनमुपावहरति। ब्रह्मणा दधाति।
अतिच्छन्दसा दधाति। अतिच्छन्दा वै सर्वाणि छन्दाग्ंसि। सर्वेभि
रेवैनं छन्दोभिरादधाति। वर्ष्म वा एषा छन्दसाम्। यदतिच्छन्दाः।
यदतिच्छन्दसा दधाति। वर्ष्मैवैनग्ं समानानां करोति। (58) 9

Date Page No.

मित्रोऽसि वरुणोऽसीत्याह । मैत्रं वा अहः । वारुणी रात्रिः । अहोरात्रा
भ्यामेवैनमुपावहरति । मित्रोऽसि वरुणोऽसीत्याह । मैत्रो वै दक्षिणः ।
वारुणस्सव्यः । वैश्वदेव्यामिक्षा । स्वमेवैनौ भागधेयमुपावहरति ।
समहं विश्वैर्देवैरित्याह । (59) वैश्वदेव्यो वै प्रजाः । ता एवाद्याः कुरु
ते । क्षत्रस्य नाभिरसि क्षत्रस्य योनिरसीत्यधिवासमास्तृणाति स
योनित्वाय । स्योनामासीद सुषदामासीदेत्याह । यथा यजुरेवैतत् ।
मा त्वा हिग्ंसीन्मा मा हिग्ंसीदित्याहाहिग्ंसायै । निषसाद धृतव्रतो
वरुणः पस्त्यास्वा साम्राज्याय सुक्रतुरित्याह । साम्राज्यमेवैनग्ं
सुक्रतुं करोति । ब्रह्मा३न्त्वग्ं राजन्ब्रह्मासि सवितासि सत्यसव इत्याह । सवि
तारमेवैनग्ं सत्यसवं करोति । (60) ब्रह्मा३न्त्वग्ं राजन्ब्रह्मा
सीन्द्रोऽसि सत्यौजा इत्याह । इन्द्रमेवैनग्ं सत्यौजसं करोति । ब्रह्मा३
न्त्वग्ं राजन्ब्रह्मासि मित्रोऽसि सुशेव इत्याह । मित्रमेवैनग्ं सुशेवं करोति ।
ब्रह्मा३न्त्वग्ं राजन्ब्रह्मासि वरुणोऽसि सत्यधर्मेत्याह । वरुणमेवैनग्ं
सत्यधर्माणं करोति । सवितासि सत्यसव इत्याह । गायत्रीमेवैतेनाभिव्याह
रति । इन्द्रोऽसि सत्यौजा इत्याह । त्रिष्टुभमेवैतेनाभिव्याहरति । (61) मित्रो
ऽसि सुशेव इत्याह । जगतीमेवैतेनाभिव्याहरति । सत्यमेता देवताः । सत्य
मेतानि छन्दाग्ंसि । सत्यमेवावरुन्धे । वरुणोऽसि सत्यधर्मेत्याह ।
अनुष्टुभमेवैतेनाभिव्याहरति । सत्यानृते वा अनुष्टुप् । सत्यानृते वरुणः ।

सत्यानृते एवावरुन्धे। (62) नैनगं सत्यानृते उदिते हिगंसतः। य
एवं वेद। इन्द्रस्य वज्रोऽसि वार्त्रघ्न इति स्फ्यं प्रयच्छति। वज्रो वै स्फ्यः।
वज्रेणैवास्मा अवरपरगं रन्धयति। एवगं हि तच्छ्रेयः। यदस्मा एते
रध्येयुः। दिशोऽभ्ययगं राजाभूदिति पञ्चाक्षान्प्रयच्छति। एते वै
सर्वेऽयाः। अपराजायिनमेवैनं करोति। (63) ओदनमुद्ब्रुवते। परमेष्ठी
वा एषः। यदोदनः। परमामेवैनगंश्रियं गमयति। सुश्लोकाँ 4
सुमङ्गलाँ 4 सत्यराजा 3 नित्याह। आशिषमेवैतामाशास्ते। शौनःशेप
माख्यापयते। वरुणपाशादेवैनं मुञ्चति। परश्शतं भवति। शतायुः
पुरुषश्शतेन्द्रियः। आयुष्येवेन्द्रिये प्रतितिष्ठति। मारुतस्य चैकविगं
शतिकपालस्य वैश्वदेव्यै चामिक्षाया अग्नये स्विष्टकृते समवद्यति।
देवताभिरेवैनमुभयतः परिगृह्णाति। अपां नप्त्रे स्वाहोर्जो नप्त्रे
स्वाहाग्नये गृहपतये स्वाहेति तिस्र आहुतीर्जुहोति। त्रय इमे लोकाः।
एष्वेव लोकेषु प्रतितिष्ठति। (64) 10

इति प्रथमाष्टके सप्तमः प्रश्नः

प्रथमाष्टके अष्टमः प्रश्नः

ओम्। वरुणस्य सुषुवाणस्य दशधेन्द्रियं वीर्यं परापतत्। तत्सग्ंसृद्भिरनुसमसर्पत्। तत्सग्ंसृपाग्ं सग्ंसृप्त्वम्। अग्निना देवेन प्रथमेऽहन्ननु प्रायुङ्क्त। सरस्वत्या वाचा द्वितीये। सवित्रा प्रसवेन तृतीये। पूष्णा पशुभिश्चतुर्थे। बृहस्पतिना ब्रह्मणा पञ्चमे। इन्द्रेण देवेन षष्ठे। वरुणेन स्वया देवतया सप्तमे (1) सोमेन राज्ञाऽष्टमे। त्वष्ट्रा रूपेण नवमे। विष्णुना यज्ञेनाऽऽप्नोत्। यत्सग्ंसृपो भवन्ति। इन्द्रियमेव तद्वीर्यं यजमान आप्नोति। पूर्वापूर्वा वेदिर्भवति। इन्द्रियस्य वीर्यस्यावरुद्ध्यै। पुरस्तादुपसदाग्ं सौम्येन प्रचरति। सोमो वै रेतोधाः। रेत एव तद्दधाति। अन्तरा त्वाष्ट्रेण। रेत एव हितं त्वष्टा रूपाणि विकरोति। उपरिष्टाद्वैष्णवेन। यज्ञो वै विष्णुः। यज्ञ एवान्ततः प्रतितिष्ठति। (2)।

जामि वा एतत्कुर्वन्ति। यत्सद्यो दीक्षयन्ति सद्यः सोमं क्रीणन्ति। पुण्डरिस्रजां प्रयच्छत्यजामित्वाय। अङ्गिरसः सुवर्गं लोकं यन्तः। अप्सु दीक्षातपसी प्रावेशयन्। तत्पुण्डरीकमभवत्। यत्पुण्डरिस्रजां प्रयच्छति। साक्षादेव दीक्षातपसी अवरुन्धे। दशभिर्वत्सतरैः सोमं क्रीणाति। दशाक्षरा विराट्। (3) अन्नं विराट्। विराजैवान्नाद्यमवरुन्धे। मुष्करा भवन्ति सेन्द्रत्वाय। दशपेयो भवति। अन्नाद्यस्या

वरुद्ध्यै। शतं ब्राह्मणाः पिबन्ति। शतायुः पुरुषः शतेन्द्रियः।
आयुष्येवेन्द्रिये प्रतितिष्ठति। सप्तदशꣳ स्तोत्रं भवति।
सप्तदशः प्रजापतिः। (4) प्रजापतेराप्त्यै। प्राकाशावध्वर्यवे
ददाति। प्रकाशमेवैनं गमयति। स्रजमुद्गात्रे। व्येवास्मै वासयति।
रुक्मꣳ होत्रे। आदित्यमेवास्मा उन्नयति। अश्वं प्रस्तोतृप्रति
हर्तृभ्याम्। प्राजापत्यो वा अश्वः। प्रजापतेराप्त्यै। (5) ~~प्राकाशा~~
~~वध्वर्यवे ददाति~~। द्वादश पष्ठौहीर्ब्रह्मणे। आयुरेवावरुन्धे। वशां
मैत्रावरुणाय। राष्ट्रमेव वश्यकः। ऋषभं ब्राह्मणाच्छꣳसिने। राष्ट्र
मेवेन्द्रियाव्यकः। वाससी नेष्टापोतृभ्याम्। पवित्रे (वा एते। स्थूरि
यवाचितमच्छावाकाय। अन्तत (एव वरुणमवयजते। (6) अनड्वाहमग्नी
(बार्हद्गिरा
धे। वह्निर्वा अनड्वान्। वह्निनैव वह्नि यज्ञस्यावरुन्धे। इन्द्रस्य सुषुवा
णस्य त्रेधेन्द्रियं वीर्यं परापतत्। भृगुस्तृतीयमभवत्। श्रायन्तीयं
तृतीयम्। सरस्वती तृतीयम्। भार्गवो होता भवति। श्रायन्तीयं ब्रह्म
साम भवति। वारवन्तीयमग्निष्टोमसाम। सारस्वतीरपो गृह्णाति।
इन्द्रियस्य वीर्यस्यावरुद्ध्यै। श्रायन्तीयं ब्रह्मसाम भवति। इन्द्रिय
मेवास्मिन्वीर्यꣳ श्रयति। वारवन्तीयमग्निष्टोमसाम। इन्द्रियमेवा
स्मिन्वीर्यं वारयति। (7) 2

ईश्वरो वा एष दिशोऽनून्मदितोः। यँ दिशोऽनुव्यास्थापयन्ति। दिशा

मवेष्टयो भवन्ति। दिक्ष्वेव प्रतितिष्ठत्यनुन्मादाय। पंच देवता

यजति। पंच दिशः। दिक्ष्वेव प्रतितिष्ठति। हविषो हविष इष्ट्वा

बार्हस्पत्यमभिघारयति। यजमानदेवत्यो वै बृहस्पतिः।

यजमानमेव तेजसा समर्धयति। (8) आदित्यां मल्हां गर्भि

णीमालभते। मारुतीं पृश्निं पष्ठौहीम्। विशं चैवास्मै राष्ट्रं च

समीची दधाति। आदित्यया पूर्वया प्रचरति। मारुत्योत्तरया।

राष्ट्र एव विशमनुबध्नाति। उच्चैरादित्याया आश्रावयति।

उपांशु मारुत्यै। तस्माद्राष्ट्रं विशमतिवदति। गर्भिण्यादित्या

भवति। (9) इन्द्रियँ वै गर्भः। राष्ट्रमेवेन्द्रियाव्यकः। अगर्भा

मारुती। विड् वै मरुतः। विशमेव निरिन्द्रियामकः। देवासुरास्संय

त्ता आसन्। ते देवा अश्विनोः पूषन्वाचस्सत्यँ संनिधाय। अनृ

तेनासुरानभ्यभवन्। तेऽश्विभ्यां पूष्णे पुरोडाशं द्वादशकपालं

निरवपन्। ततो वै ते वाचस्सत्यमवारुन्धत। (10) यदाश्विभ्यां

पूष्णे पुरोडाशं द्वादशकपालं निर्वपति। अनृतेनैव भ्रातृव्या

नभिभूय। वाचस्सत्यमवरुन्धे। सरस्वते सत्यवाचे चरुम्।

पूर्वमेवोदितम् । उत्तरेणाभिगृणाति । सवित्रे सत्यप्रसवाय
पुरोडाशं द्वादशकपालं प्रसूत्यै । दूतान्प्रहिणोति । आविदं एता
भवन्ति । आविदमेवैनं गमयन्ति । अथो दूतेभ्य एव न छि-
द्यते । तिसृधन्वꣳ शुष्कदृति दक्षिणा समृद्ध्यै । (11) 3

आग्नेयमष्टाकपालं निर्वपति । तस्माच्छिशिरे कुरुपंचालाः प्राञ्चो
यान्ति । सौम्यं चरुम् । तस्माद्वसन्तं व्यवसायादयन्ति । सावित्रं
द्वादशकपालम् । तस्मात्पुरस्ताद्यवानाꣳ सविता विरुन्धते । बार्हस्प-
त्यं चरुम् । सवित्रैव विरुह्य ब्रह्मणा यवान्दधते । त्वाष्ट्रमष्टा-
कपालम् । (12) रूपाण्येव तेन कुर्वते । वैश्वानरं द्वादशकपालम् ।
तस्माज्जघन्ये नैदाघे प्रत्यञ्चः कुरुपञ्चालाः यान्ति । सारस्वतं चरुं
निर्वपति । तस्मात्प्रावृषि सर्वा वाचो वदन्ति । पौष्णेन व्यवस्यन्ति ।
मैत्रेण कृषन्ते । वारुणेन विधृता आसते । क्षैत्रपत्येन पाचयन्ते । आदि-
त्येनादधते । (13) मासि मास्येतानि हवीꣳषि निरुप्याणीत्याहुः ।
तेनैवर्तून्प्रयुङ्क्त इति । अथो खल्वाहुः । कस्संवत्सरं जीविष्यतीति ।
षडेव पूर्वेद्युर्निरुप्याणि । षडुत्तरेद्युः । तेनैवर्तून्प्रयुङ्क्ते । दाक्षिणो
रथवाहनवाहः पूर्वेषां दक्षिणा । उत्तर उत्तरेषाम् । संवत्सरस्यैवान्तौ
युनक्ति । सुवर्गस्य लोकस्य समष्ट्यै । (14) 4

इन्द्रस्य सुषुवाणस्य दशधेन्द्रियँ वीर्यँ परापतत्। स यत्प्रथमं निरष्ठीवत्। तत्कुवलमभवत्। यद्द्वितीयम्। तद्बदरम्। यत्तृतीयम्। तत्कर्कन्धु। यन्नस्तः। स सिꣳहः। यदक्ष्योः। (15) स शार्दूलः। यत्कर्णयोः। स वृकः। य ऊर्ध्वः। स सोमः। याऽवाची। सा सुरा। त्रयास्सक्तवो भवन्ति। इन्द्रियस्यावरुद्ध्यै। त्रयाणि लोमानि। (16) त्विषिमेवावरुन्धे। त्रयो ग्रहाः। वीर्यमेवावरुन्धे। नाम्ना दशमी। नव वै पुरुषे प्राणाः। नाभिर्दशमी। प्राणा इन्द्रियँ वीर्यम्। प्राणानेवेन्द्रियँ वीर्यं यजमान आत्मन्धत्ते। सीसेन क्लीबाच्छष्पाणि क्रीणाति। न वा एतद्यो न हिरण्यम्। (17) यत्सीसम्। न स्त्री न पुमान्। यत्क्लीबः। न सोमो न सुरा। यत्सौत्रामणी समृद्ध्यै। स्वाद्वीं त्वा स्वादुनेत्याह। सोममेवैनां करोति। सोमोऽस्यश्विभ्यां पच्यस्व सरस्वत्यै पच्यस्वेन्द्राय सुत्राम्णे पच्यस्वेत्याह। एताभ्यो ह्येषा देवताभ्यः पच्यते। तिस्रस्सꣳसृष्टा वसति। (18) तिस्रो हि रात्रीः क्रीतस्सोमो वसति। पुनातु ते परिस्रुतमिति यजुषा पुनाति व्यावृत्त्यै। पवित्रेण पुनाति। पवित्रेण हि सोमं पुनन्ति। वारेण शश्वता तनेत्याह। वारेण हि सोमं पुनन्ति। वायुः पूतः पवित्रेणेति नैतया पुनीयात्। व्यृद्धा ह्येषा। अतिपवितस्यैतया पुनीयात्। कुविदङ्गेत्यनिरुक्तया प्राजापत्यया।

गृह्णाति।(१९) अनिरुक्तः प्रजापतिः। प्रजापतेराप्त्यै। एकयर्चा गृह्णाति। एकधैव यजमाने वीर्यं दधाति। आश्विनं धूम्रमालभते। अश्विनौ वै देवानां भिषजौ। ताभ्यामेवास्मै भेषजं करोति। सारस्वतं मेषम्। वाग्वै सरस्वती। वाचैवैनं भिषज्यति। ऐन्द्रमृषभम्। सेन्द्रत्वाय।(२०) 5

यत्त्रिषु यूपेष्वालभेत। बहिर्धाऽस्मादिन्द्रियं वीर्यं दध्यात्। भ्रातृव्यमस्मै जनयेत्। एकयूप आलभते। एकधैवास्मिन्निन्द्रियं वीर्यं दधाति। नास्मै भ्रातृव्यं जनयति। नैतेषां पशूनां पुरोडाशा भवन्ति। ग्रहपुरोडाशा ह्येते। युवꣳ सुराममश्विनेति सर्वदेवत्ये याज्यानुवाक्ये भवतः। सर्वा एव देवताः प्रीणाति।(२१) ब्राह्मणं परिक्रीणीयादुच्छेषणस्य पातारम्। ब्राह्मणो ह्याहुत्या उच्छेषणस्य पाता। यदि ब्राह्मणं न विन्देत्। वल्मीकवपाया अवनयेत्। सैव ततः प्रायश्चित्तिः। यद्वै सौत्रामण्यै व्यृद्धम्। तदस्यै समृद्धम्। नानादेवत्याः पशवश्च पुरोडाशाश्च भवन्ति समृद्ध्यै। ऐन्द्रः पशूनामुत्तमो भवति। ऐन्द्रः पुरोडाशानां प्रथमः।(२२) इन्द्रिये

एवास्मै समीची दधाति। पुरस्तादनूयाजानां पुरोडाशैः
प्रचरति। पशवो वै पुरोडाशाः। पशूनेवावरुन्धे। ऐन्द्रमेका-
दशकपालं निर्वपति। इन्द्रियमेवावरुन्धे। सावित्रं द्वादशकपालं
प्रसूत्यै। वारुणं दशकपालम्। अन्तत एव वरुणमवयजते
वडबा दक्षिणा। (23) उतवा एषाऽश्वगं सूते। उताश्वतरम्।
उत सोम उत सुरा। यत्सौत्रामणी समृद्ध्यै। बार्हस्पत्यं पशुं
चतुर्थमतिपावितस्यालभते। ब्रह्म वै देवानां बृहस्पतिः। ब्रह्म
णैव यज्ञस्य व्यृद्धमपि वपति। पुरोडाशवानेष पशुर्भवति।
न ह्येतस्य गृहं गृह्णन्ति। सोमप्रतीकाः पितरस्तृप्णुतेति
शतातृण्णायाꣳ समवनयति। (24) शतायुः पुरुषश्शतेन्द्रियः।
आयुष्येवेन्द्रिये प्रतितिष्ठति। दक्षिणेऽग्नौ जुहोति। पापवस्यस
स्यव्यावृत्त्यै। हिरण्यमन्तरा धारयति। पूतामेवैनां जुहोति।
शतमानं भवति। शतायुः पुरुषश्शतेन्द्रियः। आयुष्येवेन्द्रिये
प्रतितिष्ठति। यत्रैव शतातृण्णान्धारयति। (25) तन्निदधाति प्रति
ष्ठित्यै। पितॄन्वा एतस्येन्द्रियं वीर्यं गच्छति। यꣳसोमोऽतिपवते।
पितॄणां याज्यानुवाक्याभिरुपतिष्ठते। यदेवास्य पितॄनिन्द्रियं

वीर्यं गच्छति । तदेवावरुन्धे । तिसृभिरुपतिष्ठते । तृतीये वा
इतो लोके पितरः । तानेव प्रीणाति । अथो त्रीणि वै यज्ञस्येन्द्रि
याणि । अध्वर्युर्होता ब्रह्मा । त उपतिष्ठन्ते । यान्येव यज्ञस्येन्द्रि
याणि । तैरेवास्मै भेषजं करोति । (26) 6

अग्निष्टोममग्र आहरति । यज्ञमुखं वा अग्निष्टोमः । यज्ञमुख
मेवारभ्य सवमाक्रमते । अथोऽभिषेचनीयश्चतुस्त्रिग्ँशपव
मानो भवति । त्रयस्त्रिग्ँशद्वै देवताः । ता एवाप्नोति । प्रजापति
श्चतुस्त्रिग्ँशः । तमेवाप्नोति । सग्ँशराबस्तोमानामयथा
पूर्वम् । यद्विषमाः स्तोमाः । (27) एतावान्वै यज्ञः । यावान्पवमानाः
अन्तः श्लेषणं त्वा अन्यत् । यत्समाः पवमानाः । तेनासग्ँशरः ।
तेन यथापूर्वम् । आत्मनैवाग्निष्टोमेन ऋध्नोति । आत्मना पुण्यो भवति ।
प्रजा वा उक्थानि । पशव उक्थानि । यदुक्थ्यो भवत्यनु संतत्यै ।
(28) 7

उपत्वा जाम यो गिर इति प्रतिपद्यते । वाग्वै वायुः । वाच एवैषो
भिषेकः । सर्वा सामेव प्रजानाग्ं सूयते । सर्वा एनं प्रजा राजेति
वदन्ति । एतमुत्यं दश क्षिप इत्याह । आदित्या वै प्रजाः । प्रजाना
मेवैतेन सूयते । यन्ति वा एते यज्ञमुखात् । ये संभार्या अक्रन् ।
(29) यदाह पवस्व वाचो अग्रिय इति । तेनैव यज्ञमुखान्न
यन्ति । अनुष्टुक्प्रथमा भवति । अनुष्टुगुत्तमा । वाग्वा अनु
ष्टुक् । वाचैव प्रयन्ति । वाचोद्यन्ति । उद्वती भवन्ति । ~~सौर्यनु
ष्टुगुत्तमा भवति~~ । उद्वद्वा अनुष्टुभो रूपम् । आनुष्टुभो राजन्यः ।
(30) तस्मादुद्वतीर्भवन्ति । सौर्यनुष्टुगुत्तमा भवति । सुवर्गस्य
लोकस्य सन्तत्यै । यो वै सवादेति । नैनग्ं सव उपनमति ।
यस्सामभ्य एति । पापीयान्सुषुवाणो भवति । एतानि खलु वै
सामानि । यत्पृष्ठानि । यत्पृष्ठानि भवन्ति । (31) तैरेव सवान्नैति ।
यानि देवराजानाग्ं सामानि । तैरमुष्मिंल्लोक ऋध्नोति । यानि
मनुष्यराजानाग्ं सामानि । तैरस्मिंल्लोक ऋध्नोति । उभयोरेव
लोकयोरृध्नोति । देवलोके च मनुष्यलोके च । एकविग्ंशो
भिषेचनीयस्योत्तमो भवति । एकविग्ंशः केशवपनीयस्य
प्रथमः । सप्तदशो दशपेयः । (32) विड्वा एकविग्ंशः ।

राष्ट्रꣳ सप्तदशः । विशाऽवैतन्मध्यतोऽभिषिच्यते । तस्माद्वा
ऽएष विशां प्रियः । विशो हि मध्यतोऽभिषिच्यते । यद्वाऽएनं मध्यो
दिशोऽनुव्यास्थापयन्ति । तत्सुवर्गं लोकमभ्यारोहति । यदिमं लोकं
न प्रत्यवरोहेत् । अतिजनं वेयात् । उद्वा माद्येत् । यदेष प्रतीचीनः
स्तोमो भवति । इममेव तेन लोकं प्रत्यवरोहति । अथो अस्मिन्नेव
लोके प्रतितिष्ठत्यनुन्मादाय । (33) 8

इयं वै रजता । असौ हरिणी । यद्रुक्मौ भवतः । आभ्यामेवैन
मुभयतः परिगृह्णाति । वरुणस्य वा अभिषिच्यमानस्यापः ।
इन्द्रियं वीर्यं निरघ्नन् । तत्सुवर्णं हिरण्यमभवत् । यद्रुक्ममन्त
र्दधाति । इन्द्रियस्य वीर्यस्यानिर्घाताय । शतमानो भवति शतक्षरः ।
शतायुः पुरुषः शतेन्द्रियः । आयुष्येवेन्द्रिये प्रतितिष्ठति । आयुर्वै
हिरण्यम् । आयुष्याऽवैनमभ्यतिक्षरन्ति । तेजो वै हिरण्यम् ।
तेजस्याऽवैनमभ्यतिक्षरन्ति । वर्चो वै हिरण्यम् । वर्चस्याऽवैन
मभ्यतिक्षरन्ति । (34) 9

अप्रतिष्ठितो वा एष इत्याहुः। यो राजसूयेन यजत इति। यदा
वा एष एतेन द्विरात्रेण यजते। अथ प्रतिष्ठा। अथ संवत्सरमा
प्नोति। यावन्ति संवत्सरस्याहोरात्राणि। तावतीरेतस्य स्तो
त्रीयाः। अहोरात्रेष्वेव प्रतितिष्ठति। अग्निष्टोमः पूर्वमह
र्भवति। अतिरात्र उत्तरम्। (35) नानैवाहोरात्रयोः प्रतितिष्ठ
ति। पौर्णमास्यां पूर्वमहर्भवति। व्यष्टकायामुत्तरम्। नानैवा
र्धमासयोः प्रतितिष्ठति। अमावास्यायां पूर्वमहर्भवति।
उद्दृष्ट उत्तरम्। नानैव मासयोः प्रतितिष्ठति। अथो खलु।
ये एव समानपक्षे पुण्याहे स्याताम्। तयोः कार्यं प्रतिष्ठित्यै।
(36) अपशव्यो द्विरात्र इत्याहुः। द्वे ह्येते छन्दसी। गायत्रंच त्रै
ष्टुभंच। जगतीमन्तर्यन्ति। न तेन जगती कृतेत्याहुः। यदेनां तृतीय
सवने कुर्वन्तीति। यदा वा एषाऽहीनस्याहर्भजते। साह्नस्य
वा सवनम्। अथैव जगती कृता। अथ पशव्यः। व्युष्टिर्वा एष
द्विरात्रः। य एवं विद्वान्द्विरात्रेण यजते। व्येवास्मा उच्छति। अथो
तम एवापहते। अग्निष्टोममन्तत आहरन्ति। अग्निः सर्वा देवताः।
देवतास्वेव प्रतितिष्ठति। (37) 10

इति प्रथमाष्टके अष्टमः प्रश्नः